

June 1987

Âzerbaycân Türkçesi'nin Adlandırılması Hakkında Bazı Notlar

Âzerbaycân Türkçesi'nin
Adlandırılması Hakkında
Bazı Notlar

Dr. Abbasali DJAVADI

- “- Senin milletin ne?
- Ben müslümanım, aynı zamanda da Türküm.
- Osmanlı mısın?
- Hayır, Bicanlı'yım. (= Cansızlı'yım)
- Bicanlılar'ın vatanı neresi oluyor?
- Bildiğim kadarıyla Aras'ın o tarafında Âzeriler, bu tarafında ise Bicanlılar yaşar. Bunların ikisi birlikte Âzerbaycanlılar'ı oluşturur. Lâkin biz tek başına Bicanlı'yız.
- Dilin Türkçe, yani sen Türk müsün?
- Benim vaziyetimi tek bir tabirle anlatmak olmaz. Ben Türküm, ama Bicanlı'yım.
- E, o zaman sen Bicanlı Türk olmak yerine, kendine Âzerbaycanlı Türk deyip de neden meseleni halletmiyorsun?”

Bu satırlar, 1891 yılında Bakü'da neşr olunan **Keşkül** gazetesine aittir. Fakat neredeyse 100 yıl geçmesine rağmen, Âzerbaycanlılar'ın dilini ve milliyetini adlandırmak meselesi, hâlâ herkesin mutabık kalabileceği şekilde çözülmüş değildir.

Bu gün bir İran Âzerbaycanlısı'na sorsanız, dilini **Türkî**, kavmiyet ve milliyetini **Türk**, vatandaşlık ve tâbiyetini **İranlı**, bölgesinin coğrafi mensubiyetini ise **Âzerbaycanlı** diye adlandırır. **Âzerbaycanca**, **Âzerbaycan dili** ve **Türkçe** tabirlerine hemen hemen hiç, **Âzerî** kullanılışına ise çok az rastlırsınız.

Kuzey Âzerbaycan'da ise durum farklıdır.

Dilin esasen aynı olmasına rağmen 50 yıldan beri Sovyet Âzerbaycanı'nda ısrarla **Âzerbaycanca** ve **Âzerbaycan dili** tabirlerini kullanıyorlar; **Türkî**, **Âzerbaycan Türkçesi**, **Âzerî Türkçe** ve **Âzerbaycanlılar**'ın ana dilinin Türk dili olduğunu açıkça gösteren her türlü terim bir nevi “tabu” olmuş, neredeyse diyebiliriz ki, kâğıt üzerinde olmasa da, pratikte yasaklanmıştır. **Türkçe** sözü ise sadece Türkiye Türkçesi için kullanılır. “**Âzerbaycanca**”nın Türk dili ailesinin bir şubesi, yahut Âzerbaycanlılar'ın da, Özbekler, Tatarlar, Kazaklar, Türkmenler vs. gibi “**Türk dilli halklar**” olarak gösterilmesi, bu gerçeği değiştirememiştir. Anlaşılan, mesele, ilmî olmaktan ziyade, siyasi boyut kazanmıştır. Oysa, Stalin zamanında konulan ve hâlâ da devam eden bu tabuyu çürütecek bir çok tarihî ve ilmî gerçek vardır:

Eski zamandan beri Âzerbaycanlılar'ın ve umumiyetle İran Türkleri'nin ekseriyetinin dili **Türkî**, **Türkçe** veya 19. yüz yılın ikinci yarısından beri **Âzerbaycan Türkçesi (Türkîsi)** olarak adlandırılmıştır. Bildiğimiz kadarıyla, tarihte **Âzerbaycanca** veya **Âzerbaycan dili** tabirleri, ne halk, ne de şairler ve edipler tarafından kullanılmıştır.

Misâl için Fuzulî Farsça Dîvânı'nın ön sözünde yazıyor: “*Bir müddet Türkî ve Arabî şiir ve Farsî kaside ve muamma yazmakla meşgûl oldum*”. Yine Fuzulî başka bir yerde diyor:

*Ol sebepten Farsî lefziyle çohtur nezm, kim
Nezm-i nâzûk Türk lefziyle iken düşvâr olur.
Mende tevfiğ olsa bu düşvârî âsân eyleyem,
Nevbahar olgac dikenden berg-i gül izhâr olur.*

Âzerbaycan Türkçesi'nin ilk çağdaş sözlüklerinde ve ders kitaplarında da, bu dil, **Türkî** hatta **Türk-Tatar dili** diye adlandırılıyor. Mirze Fetheli Ahundzade 1859 yılında yayınlanan **Temsilât** adlı kitabında yazıyor: "*Teveggö edirem ki, sen de benim kimi, âdemi Türkî dilinde adam yazasan, "toxm"i toxum, "cyft"i cyt, "mügeyyed"i muğayat, "ovret"i arvat ve habele özge elfazı ki, havass ve avamın istimalında müsterektir.*" Mirze Ali Akber Sabir (1862-1911) de her yerde **Türkî** ve **Türk** tabirlerini kullanmıştır. O, Âzerbaycan'ın millî kahramanı Settar Han için yazdığı şiirinde diyor:

*Ta ki millet "mecme"nin Tahrân'da virân ettiler,
Türkler Settar Han ile ehd-ü peymân ettiler*

veya

*İşte Settar Hân, bakın, İran'ı ehyâ eyledi,
Türklük, İranlılık teklifin ifâ eyledi.*

Muasır Âzerbaycan edebiyat tarihçiliğinin banisi Feridun Bey Köçerli ve hatta Âzerbaycan Komünist Partisi'nin kurucularından, AzSSC'nin ilk Cumhurbaşkanı Neriman Nerimanov dahi hiç bir yerde **Âzerbaycanca** tabirini kullanmamışlardır. Meselâ, N. Nerimanov'un kaleme aldığı iki kitabın başlığı bunu ispatlıyor: **Türk Âzerbaycan Dilinin Muhteser Serf-Nehvi** (Bakû 1899) ve **Müellimsiz Türk Dilini Öyrenmekten Ötürü Ruslar İçün Asan Kitabçedir** (Bakû, 1900). Sovyet Âzerbaycanı'nın meşhur dilçilerinden merhum Prof. Demirçizade de **Muasır Âzerbaycan Dili** (Bakû 1972) adlı kitabının mukaddimesinde tasdik ediyor ki "*Âzerbaycan dili uzun müddet Türkî, Türk dili, Türkçe, Âzerbaycan Türkçesi adları ile de tanınmış, hatta Rus dilinde yazılmış bazı eserlerde Kafkas-Tatar dili ifadesi ile de Âzerbaycan dili manasında işlenmiştir.*" Aslında yalnız "uzun müddet" değil, tarih boyunca bu adlandırır böyle olmuş, lâkin, önce de söylediğimiz gibi, 1930'lu yıllarda **Türk** ve **Türkî** ifadeleri siyasî mülâhazalarla sansüre uğramıştır.

Fakat bize öyle geliyor ki, **Âzerbaycanca** ve **Âzerbaycan dili** tabirlerinin pek tutarlı tarafı yoktur:

Dr. Cevat Hey'et'in de bu yıl Tahrân'da çıkan kitabında yazdığı gibi, **Âzerbaycanca** tabiri evvelâ gramer olarak yanlıştır, zira dilleri ülkeye ve arazi adlarına göre değil, ilgili millet ve kavime göre adlandırılır. Meselâ, **Rusyaca** değil, **Rusça**, **Almanyaca** değil **Almanca**, **Macaristanca** değil **Macarca** denir. Bu sebepten hiç olmasa **Âzerbaycanca** değil, **Âzerî** demek gerekirdi.

Âzerbaycanca ve **Âzerbaycan dili** tabirleri, bu dilin Türk dili olduğunu belirtmiyor. Mukayese tam uygun olmayabilir, fakat misâl için **Arapça** yerine **Mısırca**, **Ürdünce** veya **Suudi-**

Arabistanca tabirlerini kullanmak doğru olmazdı, halbuki Arapça'nın bu şiveleri arasında da bir hayli fark vardır.

Bazılarının fikrince, bu dili adlandırırken, **Âzerbaycan** kelimesine "**= ca**" ekini ekleyerek kullanmak doğru değildir. Çünkü **Âzerbaycan**'dan başka İran'ın hemen hemen her eyâletinde, aynı şekilde Türkiye'de ve Irak'ta yaşayan aynı (veya çok benzer) Türk lehçesinde konuşan milyonlarca nüfuslu topluluklar vardır. Bu dile **Âzerbaycanca** demek, **Âzerbaycan** hudutlarının dışında yaşayan, fakat aynı Türk lehçesini konuşan toplulukları inkâr etmek olur.

Başkaları ise **Âzerbaycan**'ın **Türkleşmesi**'nden önce burada Türk dili ve lehçeleriyle hiç alakası olmayan dil ve lehçelerin konuşulduğunu hatırlatıyor ve aynı zamanda diyorlar ki günümüzde **Âzerbaycan**'da yaşayan bazı azınlıkların ana dili Türkçe ile hiç ilgili değildir. Bu itirazlar dolayısıyla **Âzerbaycan dili** ve **Âzerbaycanca** derken, kastedilen dil açıkça belli olmuyor.

Bu itiraz ve tenkitlerden öyle anlaşılıyor ki, Sovyet Âzerbaycanı'nda yaygın ve resmî olduğu şekliyle **Âzerbaycanca** ve **Âzerbaycan dili** terimleri çeşitli sebeplerden dolayı sakıncalı ve yanlıştır.

Diğer taraftan, bazıları, **Âzerbaycan** ve **Türkiye** lehçeleri de dahil, umumî Türk dilinin bu veya diğer lehçesine genel olarak **Türkçe**, **Türk dili** ve **Türkî** denmesini yetersiz buluyorlar. Hakikaten de Türk dilinin lehçeleri, çeşitli tarihî, coğrafî ve siyasî âmillere esasa, o kadar birbirinden farklı inkişaf etmiştir ki bunların lehçe farklılığını belirtmek dikkatlilikten uzak olurdu. Bu sebepten, anlaşılın, dilin, hem Türklüğünü, hem de lehçe özelliğini belirtmek için, yine **Âzerbaycan Türkçesi**, **Âzerî Türkçe**, **Âzerbaycan Türk dili** veya **Âzerbaycan Türkîsi** tabirleri daha doğru, uygun ve isabetli gözüküyor. Nitekim tarihen de **Âzerbaycan Türkçesi**'ni umumiyetle (meselâ Farsça ve Arapça karşısında) **Türkî** ve **Türkçe**, aynı zamanda, onu **Türkçe**'nin başka lehçelerinden ayırt etmek için **Oğuz Türkçesi**, **Selçukî Türkîsi**, **Âzerî Türkçe** ve **Âzerbaycan Türkçesi** şeklinde de adlandırmışlar.

KAYNAKLAR

- Âzerbaycan Kitabı. Bibliyografya.** c.1, Bakû 1963.
Cahangirov, Muradhan: **Âzerbaycan Millî Edebî Dilinin Teşekkülü.** c. 1, Bakû 1978.
Hey'et, Cevat: **Seyr-i der Tarîh-i Zebân ve Lehçe-haye Torki.** Tahrân, 1365 (= 1987).
Swietochowski, Tadeusz: **The Russian Azerbaijan (1905-1920).** Cambridge 1985.

nasına rağmen 50 yıldan beri
nda ısrarla **Âzerbaycanca** ve
birlerini kullanıyorlar; **Türkî**,
esi, **Âzerî Türkçe** ve **Âzer-**
linin Türk dili olduğunu açık-
i terim bir nevi "**tabu**" olmuş,
ki, kâğıt üzerinde olmasa da,
ştır. **Türkçe** sözü ise sadece
i kullanılır. "**Âzerbaycanca**,"
in bir şubesi, yahut **Âzerbay-**
bekler, Tatarlar, Kazaklar,
"**Türk dilli halklar**" olarak
teği değiştirememiştir. Anla-
maktan ziyade, siyasî boyut
talin zamanında konulan ve
bu tabuyu çürütecek bir çok
vardır:

ri **Âzerbaycanlılar**'ın ve
ri'nin ekseriyetinin dili
üz yılın ikinci yansın-
n Türkçesi (Türkîsi) olarak
diğimiz kadanyla, tarihte
Âzerbaycan dili tabirleri,
ve edipler tarafından kul-

li Farsça Dîvânı'nın ön sö-
müddet **Türkî** ve **Arabî şiir**
amma yazmakla meşgûl ol-
başka bir yerde diyor:

lefiyle cohtur nezm, kim
k lefiyle iken düşvâr olur.
bu düşvân âsân eylerem,
likenden berg-i gül izhâr olur.